

UO‘K(UDC, YDK): 821.512.133.09

**“QUTADG‘U BILIG” VA “HIBATUL-HAQOYIQ” ASARLARI  
MISOLIDA “BILIG” KONSEPSIYASI<sup>15</sup>**

**Olimova Laylo Jasurbek qizi**

*Alisher Navoiy nomidagi o‘zbek  
tili va adabiyoti universiteti magistranti*

*Toshkent, O‘zbekiston*

*E-mail: [olimovalaylo25@gmail.com](mailto:olimovalaylo25@gmail.com)*

*ORCID ID: [0009-0008-9944-9241](https://orcid.org/0009-0008-9944-9241)*

| ANNOTATSIYA                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | KALIT SO‘ZLAR                                                                                                                                                                                                                                                                        |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Mazkur maqolada mumtoz turkiy adabiyotning muhim manbalari bo‘lgan Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” hamda Ahmad Yugnakiyning “Hibatul-haqoyiq” asarlarida “bilig” konsepsiyasining badiiy-falsafiy mohiyati tadqiq etilgan. Tadqiqotda “bilig” tushunchasi oddiy bilim yoki ma’lumot yig‘indisi sifatida emas, balki insonni komillikka, ma’rifatga va Yaratganni anglashga yetaklovchi ma’naviy qadriyat sifatida talqin qilinadi. Asarlardagi matnlar kontekstual, qiyosiy-tipologik, germeneytik hamda konseptual tahlil metodlari asosida o‘rganilib, “bilig”ning ma’rifat, hikmat, axloq va inson kamoloti bilan bog‘liq jihatlari ochib berilgan. Maqolada “Qutadg‘u bilig” asarida mazkur tushuncha yaxlit ma’rifiy-falsafiy konsepsiya darajasiga ko‘tarilgani, “Hibatul-haqoyiq” asarida esa pand-nasihat va axloqiy mezonlar orqali ifodalangani ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, har ikki asarning mushtarak g‘oyaviy asosida insonning o‘zini anglash, ilm egallash va ma’naviy yuksalish masalalari yoritilishi ilmiy asoslanadi.</p> | <p>Bilig, ma’rifat, “Qutadg‘u bilig”, “Hibat ul-haqoyiq”, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, tasavvuf, komil inson, konsepsiya, mumtoz turkiy adabiyot.</p> <p><b>Received:</b> July 16, 2026<br/> <b>Accepted:</b> August 19, 2026<br/> <b>Available online:</b> October 25, 2026</p> |

<sup>15</sup> **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Olimova L. “Qutadg‘u bilig” va “Hibatul-haqoyiq” asarlari misolida “Bilig” konsepsiyasi. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2026. — Vol.3, № 5(13) — B. 216-227.

## THE CONCEPT OF “KNOWLEDGE” AS EXEMPLIFIED IN THE WORKS “QUTADGU BILIG” AND “HIBATUL-HAQOYIQ”

**Olimova Laylo Jasurbek qizi**

*Master's student*

*Alisher Navo'i Tashkent State University*

*of Uzbek Language and Literature*

*Tashkent, Uzbekistan*

*E-mail: [olimovalaylo25@gmail.com](mailto:olimovalaylo25@gmail.com)*

*ORCID ID: [0009-0008-9944-9241](https://orcid.org/0009-0008-9944-9241)*

| ABSTRACT                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | KEYWORDS                                                                                                                                                         |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>This article examines the artistic and philosophical essence of the concept of “bilig” (knowledge) in Yusuf Khass Hajib’s “Qutadg‘u Bilig” and Ahmad Yugnakiy’s “Hibat al-Haqoyiq”, which are important sources of classical Turkic literature. The study interprets the concept of “bilig” not as a simple collection of knowledge or information, but as a spiritual value that leads a person towards perfection, enlightenment, and the understanding of the Creator. Through contextual, comparative-typological, hermeneutic, and conceptual analysis methods, the article reveals the aspects of “bilig” (knowledge) related to enlightenment, wisdom, morality, and human spiritual development. It is demonstrated that in “Qutadg‘u Bilig” this concept rises to the level of an integral educational-philosophical system, while in “Hibat al-Haqoyiq” it is expressed mainly through moral teachings and ethical principles. The article also substantiates that both works are based on common ideas of self-knowledge, acquiring knowledge, and achieving spiritual elevation.</p> | <p>Knowledge, enlightening, Qutadg‘u Bilig, Hibat al-Haqayiq, Yusuf Khos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Sufism, perfect human, concept, classical Turkic literature.</p> |

## КОНЦЕПЦИЯ ЗНАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ «КУТАДГУ БИЛИГ» И «ХИБАТ УЛ-ХАКАЙИК»

**Олимова Лайло Жасурбек кизи**

*магистрант*

*Ташкентский государственный университет*

*узбекского языка и литературы*

*имени Алишера Навои*

*Ташкент, Узбекистан*

E-mail: [olimovalaylo25@gmail.com](mailto:olimovalaylo25@gmail.com)

ORCID ID: [0009-0008-9944-9241](https://orcid.org/0009-0008-9944-9241)

| АННОТАЦИЯ                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА                                                                                                                                                            |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>В данной статье исследуется художественно-философская сущность концепции знания (bilig) в произведениях Юсуфа Хос Хаджиба «Кутадгу билиг» и Ахмада Югнаки «Хибат ул-хакайик», являющихся важнейшими памятниками классической тюркской литературы. В исследовании понятие “bilig” рассматривается не как простая совокупность знаний или сведений, а как духовная ценность, ведущая человека к совершенству, просвещению и познанию Творца. На основе контекстуального, сравнительно-типологического, герменевтического и концептуального методов анализа выявляются смысловые аспекты концепта “знание”, связанные с просвещением, мудростью, нравственностью и духовным совершенствованием человека. В статье обосновывается, что в произведении «Кутадгу билиг» данное понятие приобретает характер целостной просветительско-философской концепции, тогда как в «Хибат ул-хакайик» оно выражено посредством наставлений и нравственных норм, при этом рассматриваемые произведения объединяют лежащие в их основе идеи приобретения знаний, самопознания и духовного преображения человека.</p> | <p>Знание, просвещение, «Кутадгу билиг», «Хибат ул-хакайик», Юсуф Хас Хаджиб, Ахмад Югнаки, суфизм, совершенный человек, концепция, классическая тюркская литература.</p> |

## KIRISH

“Bilim” tushunchasi keng va tor ma’noda qo’llaniladi, tor ma’noda biz o’rgangan ma’lumotlar, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hayot tarzimiz uchun kerak bo’lgan ilmlar jamlanmasi o’laroq ko’rilsa, keng ma’noda esa inson o’rganib, amal qilishi orqali uni Allohga yaqinlashtiradigan jamiyki ilm-u irfon, xatti-harakat, qalb bilan bog’liq bo’lgan yaxshi holatlar va hayotimizni to’liq qamrab oluvchi xayrli ishlarni tushunishimiz kerak bo’ladi. Allohni bilmoq ham inson aqli bovar qilmaydigan, aynan ma’lum bir xaritasi ishlab chiqilmagan, faqat yolg’iz Yaratganning O’zigagina ayon bo’lgan katta miyosdagi bilimdir, ma’lum insonlarni tanlab olibgina bu bilimdan ularning qalbiga solib qo’yadi, ya’ni tanlangan bandalargagina uquvdan, ilmdan, ma’rifatdan nasiba oladi. Ma’rifat kitob o’qish, til o’rganish, yodlash kabi ma’lum bir faktorlarga suyanadigan dunyoni anglashga qaratilgan ilmlardan ko’ra tubdan farq qiladi, uning yo’l-yo’rig’i, nizomi, daraja-yu talablari dunyoviy mezonlar bilan belgilanmaydi. Ammo inson o’zida ma’rifat hosil qilishi uchun bir qancha bosqichlarni bosib o’tmog’i darkorki, bularning aksariyati qalb va nafs tarbiyasi orqali kechadi. Har bir bosqichda o’ziga xos yo’ldan borilganidek, inson o’zida ma’rifat hosil qilish uchun, avvalo, o’zini tanishi, Alloh bergan uquv orqali jamiyki xalq qilinganlarga hayrat ko’zi bilan qarab, hikmatini anglash, ular bilan munosabat, ularning haqqiga rioya qilish kabi masalalarni oldinga qo’yadi. Ma’rifatning ilk bosqichi ham o’zini tanish bilan bo’ladi.

Ma’lumki, mumtoz turkiy adabiyotga taalluqli badiiy, diniy-falsafiy asarlarning tub mohiyatini anglashda so’zlarning qayerda, qanday vazifada, qanday ma’nolarni ifodalab kelayotganligini kontekstda o’rganishgina o’z samarasini beradi. Shu sababdan “bilig” so’zining ma’no qatlamlarini ochish uchun “Qutadg’u bilig” hamda “Hibatul-haqoyiq” asarlaridan foydalanamiz.

## METODLAR

Tadqiqotda “Qutadg’u bilig” hamda “Hibatul-haqoyiq” asarlari kontekstual tahlil, qiyosiy-tipologik, germeneytik (matn talqini), konseptual tahlil, tarixiy-qiyosiy hamda tavsifiy-analitik metodlardan foydalanilgan holda “bilig” konsepsiyasi doirasida tahlil qilindi.

## NATIJALAR

“Bilig” tushunchasi qadim o‘tmishga ega bo‘lib, XI asrda yozilib, bizgacha yetib kelgan turkiy adabiyotning eng qadimgi namunasi bo‘lmish “Qutadg‘u bilig” asari nomlanishida ham aynan “bilig” tushunchasiga e‘tibor qaratilgan. Ammo shuni hisobga olishimiz kerakki, bu atama, diniy-ma‘rifiy adabiyot “Qutadg‘u bilig” asaridan ham oldin mavjud bo‘lgan: *“Yusuf o‘z asarini ta’limda bunday deyilgan, shoir bunday deydi, falon (qabila) begi juda yaxshi aytgan hikmat bunday ta’lim beradi, masalda bunday keladi kitobda bunday yozilgan va shunga o‘xshash behisob ishoralar bilan o‘z fikrining isboti uchun dalillar keltiradiki, bularning barchasi Yusufning asarigacha ham badiiy asarlar mavjud bo‘lganligidan dalolat beradi. Zotan, muayyan tajriba, zamin va traditsiya bo‘lmagani holda o‘ziga xos uslub bilan aruz vaznida yozilgan “Qutadg‘u bilig” kabi yirik asarning birdan maydonga kelib qolishi hech mumkin emas edi”* (Karimov Q., 1973, 8). Muallif yo‘qdan bor qila olmaydi, balki o‘zigacha kelayotgan an‘anani saqlab qolgan holatda unga qo‘shimcha ifoda ohangi, usul va yo‘nalish bilan o‘zgartirishi, sayqallashi hamda o‘z his-tuyg‘ularini singdirishi mumkin. Bu yerda asosiy e‘tibor ham Yusuf Xos Hojibning “bilig”iga qaratiladi.

Mumtoz turkiy adabiyotda asarning nomlanishiyoq uning markazida nima turishini, muallif asarda nimani ilgari surayotganligini ochiq ko‘rsatib turadi. Sharqislom ma‘rifiy adabiyotida so‘z-konsepsiya haqida professor Uzoq Jo‘raqulov shunday ta’kidlaydi: *“So‘z-konsepsiyani tanlash masalasiga esa har bir xamsanavis ham o‘ziga xos tarzda yondashganlar. Muallif tomonidan tanlangan so‘z-konsepsiya “Xamsa”dagi janr, kompozitsiya, syujet, obraz, uslub, detal singari badiiy komponentlari tabiatini belgilagan. Boshqacha aytganda, butun boshli badiiy sistema, ya’ni “Xamsa” janri shu yagona so‘z poydevoriga qurilgan”*(Jo‘raqulov U., 2017, 90). “Qutadg‘u bilig” asarida ham asosiy yadro – so‘z-konsepsiya “bilig” orqali beriladi. Asarning xamsachilik an‘anasi bilan bog‘liqligi esa katta masala: “Qutadg‘u bilig” qoliplovchi hamda butunboshli xamsa nazariyasini o‘zida jamlovchi doston bo‘lib, undan keyin paydo bo‘lgan xamsachilik an‘anasi uning voqelikka ko‘chgan holati sifatida ko‘rishimiz mumkin.

*Asar markazidagi yadro – “bilig” so‘zi ostida arabcha keng ma’nodagi “ma’rifat” tushunchasi, “bilga” so‘zi ostida esa ma’rifat egasi, ya’ni hakim, aliyim, oqil ma’nolariga qo‘shimcha ravishda Yaratganga yaqin, ilohiy va dunyoviy bilimlar sohibi, uch olam ilmidan bahramand shaxs ma’nolari yuzaga chiqadi” (professor U. Jo‘raqulov, ta’kid bizniki) (Jo‘raqulov U., 2016, 77). Shu paytgacha “Qutadg‘u bilig” tahlillarida asarning siyosiy davlat boshqaruvi jihatlari ko‘proq o‘rganilgan bo‘lib, markazga davlat boshqaruvi va uning rahbari qanday bo‘lishi kerakligi asos qilib olingan, degan juda jo‘n qarash ilgari surilgan, uning tasavvufiy-ma’rifiy qatlamlari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Aslida esa asarning mohiyatini davlat siyosati emas, insonning komillikka erishuvi, ikki dunyo saodatini topmoqlik yo‘lida ilm o‘rganishi va unga amal qilishi, juda ko‘p o‘rinlarda esa mol-u davlatdan yuz o‘girish, qalbda dunyo muhabbatini uyg‘otmaslik haqida so‘z boradi.*

Har qanday badiiy adabiyot mahsuli muallifning ruhiy holatini bevosita ifoda etadi. “Qutadg‘u bilig”dan ham Yusuf Xos Hojibning botiniy olamini ochib beruvchi ko‘zgu sifatida foydalanishimiz mumkin. Asarning boshlanishi hamd, na’t va yulduzlar, burjlar haqidagi bobdan keyin to‘g‘ridan to‘g‘ri “bilig” – “ma’rifat” mavzusiga o‘tiladi. Asarning so‘ngida esa bevosita yozuvchi tilidan (obrazlar tilidan emas) 6191-baytidan uning xotimasiga qadar, ya’ni 6507-baytgacha bo‘lgan qismida aytilgan fikrlarning aksariyatida muallif asar mazmuniga singdirgan g‘oyasini yanada aniqroq ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi:

*“Uqushlug‘ uqar-ul biliglig bilir*

*O‘lur o‘z bu dunya sezigsiz qalir*

*Bululmish bu o‘d kun yava qilmadin*

*Tapug‘ qilg‘u tegmes munungda adin”*

*Ma’nosi: “Uquvli uqadi, bilimli biladi (ki),*

*Jon (ya’ni odam) o‘ladi, bu dunyo shubhasiz qoladi.*

*Erishilgan bu davr, kun(lar)ni behuda qilmasdan,*

*Toat-ibodat qilish kerak, bundan bo‘lak (davr) kelmaydi”*

(Yusuf Xos Hojib, 1971, 922-923).

“Qutadg‘u bilig” mazmuni haqida professor Hamid Ne‘matov shunday deydi: “Turkiy adabiyotda hozirgacha eng qadimgi yirik manzuma bo‘lgan “Qutadg‘u bilig” tom mohiyati bilan ma‘rifiy (irfoniy, orifona) asar bo‘lib, ramzlar tizimi – “timsollar timsoli” vositasida tasavvufning insoniy kamolot, komil inson haqidagi g‘oyalarni badiiy shaklda ifoda va targ‘ib qiladi” (Ilmiy konferensiya materiallari, 2010, 37-38). Asarning tasavvufiy xarakterdaligi va undagi timsollarning “bilig” konsepsiyasini ochish uchun qo‘llanilganligini alohida ko‘rib chiqiladigan masala. Shuningdek, professor “Qutadg‘u bilig”dagi ziddlikni, *ya’ni “el tapg‘i” – el-yurt xizmati, “bayat tapg‘i”* – Xudo xizmatiga o‘zini bag‘ishlash o‘rtasidagi yo‘lda qaysi birini tanlash haqidagi qarashlarini asar mazmuniga singdirganini ta’kidlaydi. Va oxir-oqibatda Yusuf Xos Hojib Yaratganga toat-ibodat etib, tavba-tazarru qilish afzal ekanligi haqidagi qarash va hayot tarzini ma’qullaydi (Ilmiy konferensiya materiallari, 2010, 39). Shu jihatidan olib qarasak, asar muallifga to‘liq bo‘ysundirilmaydi, hattoki muallifning ikki yo‘l o‘rtasidagi ikkilanishi ham ochiq bayon qilinadi. Bu yerda “bilig” katta miqyosda olinadi va faqat davlat siyosatini bilish, “el tapg‘i” bilan qanoatlanish bilan ish bitmasligini, muallif ham ikkinchi yo‘lni tanlaganligi bilishni yuksak darajaga olib chiqish kerakligi haqidagi ta’kididir.

XII – XIII asrlar yozma yodgorligi hisoblangan Ahmad Yugnakiyning “Hibatul-haqoyiq” asari “Qutadg‘u bilig” hamda “Devonu lug‘otit-turk” asarlaridan biroz keyin yozilgan. Asarning tili, yozilish davri haqidagi bahsli fikrlarga javob tarzida filologiya fanlari kandidati Q.Mahmudov mumtoz turkiy adabiyot namunalari tilini tadqiq qilgan holda shunday xulosaga keladi: “Hibatul-haqoyiq”da qo‘llangan so‘zlarning leksik, fonetik va grammatik xususiyati bir tomondan “Qutadg‘u bilig”ga yaqinlashsa, ikkinchi tomondan, “Hibatul-haqoyiq”dan keyin ijod etilgan “Qissasul-anbiyo”ga o‘xshab ketadi. Bu xarakterli holatni hisobga olish juda zarurdir. Shunga ko‘ra, E.Bertels qadimgi o‘zbek adabiy tilidan klassik o‘zbek adabiy tiliga o‘tishda “Hibatul-haqoyiq” “ko‘prik” bo‘lib xizmat etgan deb ko‘rsatadi” (Ahmad Yugnakiy, 1971, 21). Bundan ko‘rinib turibdiki, “bilig” tushunchasining badiiy adabiyotda kelishini bevosita “Hibatul-haqoyiq” asari orqali

ko‘rib chiqish va uning o‘zidan keyingi davr adabiyoti bilan bog‘liqligini o‘rganish tushuncha mohiyatini ochishda katta yordam beradi.

Adib Ahmad Yugnakiy asarini ulug‘ amir Dod Spohsolorbekka bag‘ishlab yozgan bo‘lib, uning ta‘rifida shunday sifatlarni keltiradi:

*“Ul ul aql, uqush, xush xiradqa makon,  
Bilik ma‘dani ham fazilat koni.*

Mazmuni: U aql, xush, yaxshi xislat makonidir, bilim manbai ham fazilat konidir” (Ahmad Yugnakiy, 1971, 35).

Bu yerda shoir aynan “bilik ma‘dani” birikmasi orqali undan keyin sanaladigan sifatlarning asosi shu “bilik”dan ekanligini urg‘ulab ketmoqda: “Raiyatqa mushfiq salimtin halim”, “Saxovat, samoqat tutar Usmoniy”, “Yana majd, muruvvat, futuvvat ug‘on Ato qildi shohimg‘a bu jumlanı” (Ahmad Yugnakiy, 1971, 36-37). Dod Spohsolorbekning raiyat(xalq)ga shafqatli, halim (muloyim, go‘zal muomalali), sifatlari Umar (r.a.), Usmon (r.a.), Anushirvonlarga o‘xshashini ta‘kidlaydi va oxirida bu “bilik” – yaxshi xislatlar Xudoning atosi ekanligi, ya‘ni uning ham tanlab olingan bir kishiligini, “bilga”ligini aytadi.

Asarning birinchi bo‘limi ilm-u ma‘rifat tavsifida bo‘lib, “bilig”ning asosiy mohiyatini ochishga qaratiladi:

*“Bilik birla bil(i)nur saodat yo‘li,  
Bilik bil saodat yo‘lini bula.*

Mazmuni: Bilim bilan saodat yo‘li ochiladi, shunga ko‘ra, ilimli bo‘l, baxt yo‘lini izla” (Ahmad Yugnakiy, 1971, 40).

Agarda asardagi “bilik” tushunchasini ilm yoki bilim ma‘nosida oladigan bo‘lsak, hamma ratsional bilimlar ham saodatga eltmasligi mumkin. Bu yerda aynan saodatga eltuvchi “bilik” haqida aytilmoqdaki, uning kategoriyalari aynan ma‘rifatga to‘g‘ri keladi:

*“Bilik birla olim yuqor yo‘qladi,  
Biliksizlik erni cho‘kardi qo‘di.*

Mazmuni: Bilim bilan olim ko‘tarildi, ilmsizlik esa kishini tubanlashtirdi” (Ahmad Yugnakiy, 1971, 42).

Mazkur baytda ma'rifat va jaholat o'rtasidagi ziddiyat vertikal metafora orqali ifodalanyapti. Muallif bilim egasining "yuqoriga ko'tarilishi", bilimsiz kishining esa "quyiga cho'kishi"ni tasvirlar ekan ijtimoiy mavqe bilan birga ma'naviy darajalarni ham nazarda tutadi. Baytdagi "yuqor yo'qladi" birikmasi hadisi sharifdagi "Qur'on sohibiga: "O'qi va ko'taril", deyiladi" mazmuni bilan uyg'undir. Hadisga ko'ra insonning qiymati uning Qur'on bilishi va amal qilishi bilan belgilanadi.

Shuningdek, Qur'oni karimda jannat va do'zax tasviri yuksak darajalar va tubanlik bilan ifodalanadi. Odam Ato va Momo Havoning jannatdan yerga "tushirilishi", kofir va gunohkor bandalarning do'zaxga "tashlanishi" haqidagi oyatlarda ham mazkur holat tasavvur qilinadi. Shu boisdan ham baytdagi "yuqor" va "cho'kmoq" fe'llari oddiy makoniy harakatdan ko'ra ko'proq ma'rifat va jaholatning inson taqdiriga ta'sirini ifodalab beruvchi ramziy birliklar sifatida xizmat qiladi.

Demak, bu yerdagi "bilik" ikki dunyo saodatini o'zida jamlovchi yo'lga boshlaydigan ma'rifatdir, "ma'rifat-bilig" konsepsiyasining asosini Yugnakiy quyidagi baytda beradi:

*"Bilik birla bil(a)nur to'ratkan idi,*

*Biliksizlik ichra xayr yo'q tedi.*

Mazmuni: Yaratgan Tangri ilm bilan taniladi, ilmsizlik yaxshilik keltirmaydi, degan.

*Bilik bilmagandin bir ancha budun,*

*O'z elgin but etib idim bu tedi.*

Mazmuni: Ilmsizlikdan ko'p kishilar o'z qo'lini but qilib, tangrim bu dedi" (Ahmad Yugnakiy, 1971, 45).

Yaratgan Robbini tanimagan, u haqida bilmagan kishi saodat yo'lidan adashishi muqarrar bo'lib, ma'rifatsizlik shirkka yo'l ochadi. Bu yerda "bilik"dan ko'zlangan asosiy maqsad ochilmoqda: Yaratganni tanish. "Bilik bilmagandin" deganda Robbini tanimaganlik turibdi, shu boisdan ham shoir bunday kimsani qo'lini but qilib Tangri deb unga sig'inayotgan bandaga qiyoslaydi.

E'tiborli tomoni shundaki, ulug' amir ta'rif-u tavsifidan so'ng yozuvchi birinchi bo'limni ilm-u ma'rifat manfaati, johillik zarariga, ikkinchi bo'limni esa tilni tiyish va odob-axloqqa bag'ishlaydi: mavzularning bunday tartibda joylashishi, "bilig" haqidagi fikrlarning bir-biriga juda o'xshashligi asarni "Qutadg'u bilig"ga yaqinlashtiradi. Nega aynan til haqidagi bob bu ikkala asarda "bilig"dan keyin turganligining sababi "bilimli, zakovatli bo'lishning kaliti tildir. Til tufayli odam aql-idrokiga, bilim-zakovatiga sayqal beradi, o'z qadrini oshiradi, ulug'lanadi. Oz va soz, mavridida, o'ylab so'ylash maslahat:

*Uqushqa biligka bu tilmachi til*

*Yaruttachi erni yo'riq tilni bil.*

*Ukush so'zlama so'z birar so'zla az*

*Uqush so'z tugunin bu bir so'zda yaz.*

*Mazmuni:*

*Zakovat, bilim tarjimoni – bu til,*

*Ziyo bergay erga, ravon tilni bil.*

*Talay so'zlama so'z, biroq so'zla, oz*

*Talay so'z chiqagil shu bir so'zda yoz"* (Karimov Q., 1991, 4).

## **XULOSA**

Xulosa sifatida shuniki ta'kidlash mumkinki, "bilig" konsepsiyasi mumtoz turkiy adabiyotda oddiy bilim tushunchasidan kengroq ma'noni anglatib, insonning ma'naviy kamoloti, o'zini anglash va Yaratganni tanishga eltuvchi ma'rifiy-falsafiy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. "Qutadg'u bilig" va "Hibatul-haqoyiq" asarlarida "bilig" tushunchasi markaziy g'oyaviy asos bo'lib, har ikki asarning mazmuniy va badiiy tizimini belgilovchi konseptual birlik vazifasini bajaradi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida "bilig" tushunchasi davlat boshqaruvi haqidagi qarashlar bilangina cheklanmay, insonning komillikka erishuvi, ma'rifat hosil qilishi va ikki dunyo saodatiga yetishi bilan bog'liq holda talqin etiladi. "Qutadg'u bilig"dagi "bilig" tushunchasi tasavvufiy-ma'rifiy mazmun kasb etib, insonning tashqi faoliyatidan ko'ra uning ichki dunyosi, qalb tarbiyasi va ruhiy yuksalishiga asosiy e'tibor qaratadi. Ahmad Yugnakiyning "Hibatul-haqoyiq"

asarida “bilik” insonni saodatga yetkazuvchi, jaholatdan xalos etuvchi va axloqiy fazilatlarni shakllantiruvchi ma’naviy kuch sifatida ifodalanadi.

Har ikki asarda ham “bilig” tushunchasi ilm, hikmat, axloq va amal birligi asosida talqin qilinib, haqiqiy bilim inson xulqi va hayot tarzida namoyon bo‘lishi ta’kidlanadi. “Qutadg‘u bilig” hamda “Hibatul-haqoyiq” matnlarini kontekstual va germeneytik tahlil qilish orqali “bilig” so‘zining ma’no qatlamlari faqat lug‘aviy bilim emas, balki ma’rifat va irfon tushunchalari bilan bog‘liqligi aniqlandi. “Bilig” konsepsiyasining shakllanishida til, odob-axloq va insoniy fazilatlar muhim o‘rin egallaydi. Har ikki asarda ham til bilimning ifoda vositasi va inson kamolotining mezoni sifatida baholanadi. “Qutadg‘u bilig” asarida “bilig” yaxlit ma’rifiy-falsafiy konsepsiya darajasida namoyon bo‘lsa, “Hibatul-haqoyiq”da ushbu tushuncha ko‘proq pand-nasihat va axloqiy-ta’limiy yo‘nalishda ifodalanadi. Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, mazkur ikki asarda ilgari surilgan “bilig” konsepsiyasi turkiy adabiyotdagi ma’rifatparvarlik tafakkurining muhim ko‘rinishi bo‘lib, insonni ilm, ezgulik va ma’naviy yuksalish sari yo‘naltiruvchi universal qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi.

#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ahmad Yugnakiy. Hibatul-haqoyiq. Nashrga tayyorlovchi Mahmudov Q. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1971.
2. Jo‘raqulov U. Alisher Navoiy “Xamsa”sida xronotop poetikasi. – Toshkent: Turon-iqbol, 2017.
3. Jo‘raqulov U. “Xamsa”da “bilig” konsepsiyasi // ADU. – 2016. №4. – B. 75-77.
4. Karimov Q. Ilk badiiy doston. – Toshkent: Fan, 1973.
5. Karimov Q. Ilk turkiy ma’rifatnoma. // “Ma’rifat” gazetasi. – 1991. 19-dekabr. – B. 4.
6. Qutadg‘u bilig – buyuk ma’naviy meroc. Ilmiy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2010.
7. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. Nashrga tayyorlovchi: Karimov Q. – Toshkent: Fan, 1971.

**REFERENCES:**

1. Ahmad Yugnakiy. (1971). Hibatul-Haqoyiq. Prepared for publication by Q. Mahmudov. Tashkent: G'afur G'ulom Publishing House of Fiction.
2. Jo'raqulov U. (2017). The Poetics of Chronotope in Alisher Navoiy's "Khamsa". Tashkent: Turon-Iqbol.
3. Jo'raqulov U. (2016). The Concept of "Bilig" in "Khamsa" // ADU. №4. P. 75-77.
4. Karimov Q. (1973). The First Artistic Epic. Tashkent: Fan.
5. Karimov Q. (1991). The First Turkic Enlightenment Work // "Ma'rifat" Newspaper. December 19. P. 4.
6. Qutadg'u Bilig – A Great Spiritual Heritage. Materials of the Scientific Conference. (2010). Tashkent.
7. Yusuf Khass Hajib. (1971). Qutadg'u Bilig. Prepared for publication by Q. Karimov. Tashkent: Fan.